

2001. – 68 p.; **76.** Tompson E.-A. A chronological note St. Germanus of Auxere // *Analecta Bollandiana*, 1957. – Vol. L XXV. – P. 133-142; **77.** Tompson E.-A. A History of Attila and the Huns. – Oxf.: Univ. Press, 1948. – 363 p.; **78.** Tompson E.-A. The early Germans. – Oxf.: Univ. Press, 1965. – 358 p.; **79.** Tompson E.-A. The Goths in Spain. – Oxf.: Univ. Press, 1969. – 291 p.; **80.** Tompson E.-A. The Visigots in the Time of Ulfila. – Oxf.: Univ. Press, 1966. – 324 p.; **81.** Várdy S.B. Attila. – Dublin: Chelsea House Publishers, 1991. – 111 p.

УДК 911.37:323.1(7)(=131)9/10

Іван ВОРОТНЯК

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КОЛОНІЙ ВІКІНГІВ В ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІЙ АТЛАНТИЦІ

В даній статті автор висвітлює відкриття і освоєння вікінгами земель в північно-західній Атлантиці. На основі писемних і археологічних джерел охарактеризовано господарський розвиток колоній в Гренландії: визначено основні види господарських занять норманів, з'ясовано особливості економіки і торгових зв'язків з Європою. З'ясовано час, обставини і особливості прийняття християнства гренландцями, а також специфіку церковно-релігійного життя колоній та їхню соціальну організацію. Охарактеризовано взаємини гренландців з місцевим населенням, яке неодноразово згадується в сагах під назвою “скрелінги”. Висвітлено процес занепаду гренландських колоній, зокрема встановлено, що він тривав довго і був зумовлений причинами природно-кліматичного, соціально-економічного та політичного характеру.

Ключові слова: Гренландія, Вінланд, Маркланд, Хеллуланд, саги, гренландці, вікінги, скрелінги.

Іван ВОРОТНЯК

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КОЛОНИЙ ВИКИНГОВ В СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ АТЛАНТИКЕ

В данной статье автор освещает открытия и освоения викингами земель в северо-западной Атлантике. На основе письменных и археологических источников охарактеризовано хозяйственное развитие колоний в Гренландии: определены основные виды хозяйственных занятий норманнов, выяснены особенности экономики и торговых связей с Европой. Выяснено время, обстоятельства и особенности принятия христианства гренландцами, выяснена специфика церковно-религиозной жизни колоний и их социальную организацию. Охарактеризованы взаимоотношения гренландцев с местным населением, которое неоднократно упоминается в сагах под названием “скрелинги”. Освещен процесс упадка гренландских колоний, в частности установлено, что он длился долго и был обусловлен причинами природно-климатического, социально-экономического и политического характера.

Ключевые слова: Гренландия, Винланд, Маркланд, Хеллуланд, саги, гренландцы, викинги, скрелинги.

Ivan VOROTNYAK

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COLONIES VIKINGS IN THE NORTHWEST ATLANTIC

In this article author highlights the discovery and development of Vikings land in the northwest Atlantic. Based on written and archaeological sources described the economic development of the colonies in Greenland: the main types of business classes Norman, The features of economy and trade relations with Europe. Found out the time and circumstances of the features of Christianity Greenlanders, The specificity of the church and religious life of the colonies. Established that social organization is different from the one that was in Iceland that kept military democracy, in fact none of the wealthy families did not enjoy a monopoly on power. Characterized relationships with local Greenlanders naslennyam which is repeatedly mentioned in the sagas as "skrælings". Conflicts with the natives and their numerical superiority prevented the establishment of permanent colonies in the northern part of the Americas. Therefore, according to scientists in these lands, appearing in the source text as Vinland, Markland and Hellyuland there was no permanent settlements, as it was in Greenland. The process of decline of the Greenland colonies, in particular found that it lasted a long time and was due to natural causes of climatic, socio-economic and political nature.

Keywords: *Greenland, Vinland, Markland, Helluland, saga, Greenlanders, Vikings, Skrælings.*

Серед великих колонізаційних рухів, відомих в історії людства, навряд чи можна знайти що-небудь своєрідніше у цивілізаційному вимірі, ніж норманська колонізація північно-західної Атлантики (Гренландії та північної частини американського континенту). В одній з суворих і відлюднених областей земної кулі протягом майже 500 років існували процвітаючі поселення, де налічувалось до 12 церков і декілька тисяч жителів. Тут знаходилась резиденція єпископа, поселенці підтримували жваві торгівельні та інші зв'язки з Ісландією й Норвегією.

Відкриття та господарське освоєння вікінгами Гренландії та інших територій на південь від острова здавна привертало увагу багатьох вчених: географів, істориків, археологів, палеоекологів, археологів, етнологів. У 1837 р. датський археолог К. К. Рафн першим опублікував саги про відкриття Вінланду у своїй праці "Antiquitates Americanae" ("Американські старожитності"); в 1838 р. під назвою "Відкриття Північної Америки" його книга побачила світ в англійському перекладі, поклавши тим самим початок науковим дослідженням і дискусіям стосовно земель, відкритих вікінгами після освоєння Гренландії: Вінланду, Маркланду і Хеллуланду. З того часу в наукових колах неодноразово висловлювалися припущення відносно існування Вінланду по обидва боки Атлантики [60, р. 604].

Відомий французький географ та історик Ж. Е. Реклю у п'ятнадцятому томі своєї фундаментальної праці "Земля і люди" [37, с. 86], подаючи загальну інформацію про час та обставини господарського освоєння земель норманами цієї області, звернув увагу на той факт, що після підпорядкування Гренландії норвезькому королю Хокону Хоконссону у 1261 р. встановлюються обмеження уа здійснення торгових операцій між колоністами й рештою скандинавського світу.

У 1915 р. американський ботанік М. Ферналд [50] опублікував статтю, в якій, на основі співставлення текстів саг і природно-кліматичних умов, здійснив спробу локалізації поселень вікінгів у північно-західній Атлантиці. Зокрема, він доводив, що Вінланд розташовувався у районі Нью-Браунсвіка, Маркланд вчений співвідносив з півостровом Лабрадор і островом Ньюфаундленд.

Значну увагу західні науковці приділили питанню атрибуції й достовірності середньовічних карт, де зображувався Вінланд. Причому більшість з них схиляються до думки, що ці карти є автентичними [45; 48; 52]. На противагу своїм колегам, радянський дослідник М. Коган свого часу доволі критично оцінював вірогідність оригінальності т.зв. "Йельської карти Вінладну", вважаючи її підробкою [32]. Відомий історик та географ Л. М. Гумільов цілком поділяв думку щодо достовірності карти Вінланду, виявлену у м. Естергорн (Угорщина, 1945 р.), введено у науковий обіг угорським дослідником І. Ерделі [25].

Помітним явищем у пошуках колоній вікінгів стали археологічні розкопки, які організував і проводив відомий норвезький дослідник Х. Інґстад протягом 1960-1964 рр. у поселенні л'Анс-о-Медоус. Результати підтвердили факт існування норманських поселень на о. Нью-Фаундленд (Канада). Однак сам вчений у своїх висновках, розміщених у монографічному дослідженні, уникає категоричних тверджень про можливість беззаперечного ототожнення художнього образу з конкретним історичним персонажем, про якого згадують саги [29]. Подальше проведення радіовуглецевого аналізу знахідок дало можливість датувати їх тим самим періодом, яким датуються повідомлення саг [53, р. 983].

Завдяки даним палеокліматології вдалося встановити, що клімат в л'Анс-о-Медоус був теплішим на момент плавань вікінгів у порівнянні з іншими періодами [54, р. 43].

У ґрунтовній роботі уельського дослідника норманської літератури та історії Г. Джонса, на основі писемних джерел охарактеризовано

Рис. 1. Карта земель, відкритих Лейвом Ейрікссоном (Хеллуланд, Маркланд, Вінланд) [57, р. 7]

соціальну структуру гренландського суспільства, подано кількісну характеристику господарських об'єктів, що існували в Гренландії в період розквіту норманських колоній [28, с. 303]. Якщо локалізація Вінланду і понині залишається гостродискусійною темою серед науковців, то нині дедалі більше з'являється підтверджень тому, що Хеллуланд – це південне узбережжя Баффінової Землі, а Маркланд – це, відповідно, узбережжя Лабрадора на південь від сучасного Нейна (рис. 1) [28, с. 315].

У 2008 р. побачила світ колективна монографія “Світ вікінгів”. У статті ісландського дослідника Г. Сіггурдсона [56], вміщеній там, детально висвітлений процес освоєння вікінгами Гренландії. Окремий розділ присвячений діяльності Ейріка Рудого та заснуванню перших колоній ісландців у Гренландії, проаналізовані повідомлення саг про відкриття та освоєння Вінланду: разом з тим, відсутня інформація про інші землі, що згадуються в джерелах – Маркланд і Хеллуланд.

На основі ретельного опрацювання археологічних й писемних джерел Ж. Арнеброг [46] провідний дослідник Датського національного музею подає детальну топографію поселень вікінгів у Гренландії, висвітлює процес поширення тут християнства, описує будівництво церков, зв'язки гренландців з Європою.

У своїй статті “Вікриття Вінланду” [60] канадський археолог Б. Уоллес подає етимологію слова “Вінланд”, аналізує зміст літературних свідчень про Вінланд, визначає мету заснування поселення. На підставі комплексного використання археологічних даних і текстів джерел, дослідниця локалізує Вінланд із вже згадуваним вище поселенням л'Анс-о-Медоус, на території якого проводив успішні археологічні дослідження Х. Інгстад.

Радянська та російська історіографія з даного питання є незначною, вона представлена публікаціями Г. Анохіна, В. Возгріна, А. Я. Гуревича та В. Рібакова.

У своїй статті радянський історик Г. Анохін [18] детально проаналізував кількісний склад жителів гренландських колоній, охарактеризував особливості їх церковно-релігійного життя, визначив причини занепаду поселень, зазначаючи при цьому, що виділити одну причину вкрай складно – швидше за все таких причин було декілька: соціально-економічні, політичні та природно-географічні.

Доволі ґрунтовно до висвітлення історичного минулого гренландських колоній вікінгів підійшов В. Возгрін [22], який у своїй статті на основі текстів писемних джерел визначив причини колонізаційного руху, охарактеризував особливості соціально-

економічного розвитку, а також визначив причини занепаду поселень норманів.

Відомий радянський медієвіст А. Я. Гуревич у своїй праці “Походи вікінгів” описуючи гренландські колонії вікінгів, обмежився лише викладом змісту “Саги про Ейріка Рудого” і “Саги про гренландців”, побіжно згадуючи про труднощі локалізації земель, відкритих вікінгами в Північній Атлантиці [26].

В. Рибakov [38], на підставі аналізу Хроніки Адама Бременського детально висвітлив час і обставини християнізації Гренландії, приділивши також увагу особливостям церковної організації норманських поселень. Загалом необхідно констатувати відсутність в російській історичній науці комплексного монографічного дослідження, присвяченого історії поселень вікінгів у північно-західній Атлантиці.

Основними писемними джерелами для дослідження колонізації вікінгами Гренландії та інших земель, що знаходились далі на південь від острова (Хеллуланд, Маркланд і Вінланд) є ісландські саги – “Сага про гренландців” [10] і “Сага про Ейріка Рудого” [16]. Зміст цих двох саг в загальних рисах співпадає: в них розповідається про Ейріка Рудого – засновника ісландської колонії в Гренландії, його синів Лейва, Торстейна і Торвальда, дружину Торстейна Гудрід та її другого чоловіка Торфінна Карлсефні – про ті ж самі події – колонізацію Гренландії і плавання до Виноградної Країни – Вінланду. Однак між цими літературними творами є великі розбіжності. Зокрема у “Сазі про гренландців” розповідається про п’ять експедицій до Виноградної Країни, а саме – про плавання Б’ярні Херьольвссона, Лейва Ейрікссона, Торвальда Ейрікссона, Торфінна Карлсефні і Фрейдіс, доньки Ейріка, з братами Хельгі і Фіннбогі. Між тим в “Сазі про Ейріка” розповідається тільки про два плавання – Лейва Ейрікссона і Торфіна Карлсефні, причому багато в чому зовсім інакше, ніж в “Сазі про гренландців”.

Згідно тексту “Саги про гренландців” нові землі відкрив ісландець Б’ярні Херьольвссон в 985 або 986 р., згідно ж “Саги про Ейріка” їх відкрив ісландський поселенець в Гренландії Лейв Ейрікссон близько 1000 р. Тільки в “Сазі про гренландців” розповідається про Б’ярні Херьольвссона, про Тюркіра жителя півдня, про Фрейдіс і братів Хельгі і Фіннбогі. До того в сазі подано імена поселенців в Гренландії, які вирушили туди разом з Ейріком Рудим [10, с. 88].

Твір під назвою “Тріпла” [3] містить ряд географічних свідчень про Гренландію, був складений не пізніше XIV ст., оскільки острів

зображений в ньому багатою країною з багаточисельними церквами і великими отарами овець і стадами оленів.

Важливим джерелом для дослідження християнізації Гренландії є твір Адама Бременського “Діяння отців гамбургської церкви” [1], зокрема відомості про час проникнення християнського віровчення, візит ісландського єпископа Іслейва до гамбург-бременського архієпископа Адальберта, де він отримав листи адресовані ісландцям і гренландцям з обіцянкою здійснити особистий візит до скандинавських країв.

Метою даної статті є висвітлення процесу відкриття та господарського освоєння вікінгами Гренландії та інших земель на півночі Американського континенту, характеристика соціальної й церковної організації норманських колоній, визначення їхнього місця в економічному і суспільно-політичному житті середньовічного скандинавського світу, з’ясування причин занепаду.

Першим, хто беззаперечно бачив якісь острови на захід від Ісландії між 870 і 920 рр., був норвежець Гунбьорн Ульф-Кракасон, який назвав Східну Гренландію “шхерами Гунбьорна” [22, с. 184]. Загальновідомим є факт, що першовідкривачем Гренландії став вікінг Ейрік Торвальдсон на прізвисько Рудий. Однак в джерелах є свідчення про те, що ще до Ейріка Рудого якісь Снебьорн Галті та Рольф з Раудесанду вирушили з Ісландії на захід у пошуках “шхер Гунбьорна”, сподіваючись знайти там нову землю. Чвари, що закінчилися вбивством, виявилось, мабуть, причиною краху цієї спроби колонізації Гренландії [42, с. 295]. Приблизно в 985 р. Ейрік Рудий таки виявив Гренландію. Від Гунбьорна він дізнався, що на захід від Ісландії лежить велика земля, вкрита льодом, і вирішив пошукати щастя саме там. Після декількох розвідувальних плавань до берегів острова, Ейрік зробив висновок, що він цілком придатний для життя, в усякому разі у південній частині, і назвав його Гренландією – “Зелена країна” [16, с. 107].

Пропливши уздовж східного узбережжя, мореплавець далі обігнув мис Фарвель і провів зиму на острові Ейріка. Навесні він піднявся по фьорду (Тугундліарвік) до найбільш родючої частини Гренландії й після повернення до Ісландії рекомендував нову землю для переселення, назвавши її Гренландією, на противагу Ісландії. Під 986 р. ісландські аннали зафіксували факт, що мав велике значення для долі багатьох жителів північного острова: “Ейрік Рудий заселив Гренландію”. Ця ж інформація, будучи включеною в “Сагу про гренландців”, набула іншої форми, типової для саг, в яких час не

має точного датування, а обчислюється стосовно якоїсь знаменної історичної події. На відміну від анналіста, який ввів своє повідомлення в порочну статтю, автор саги використав інші засоби для обчислення часу, і він говорить про час від'їзду Ейріка Рудого до Гренландії, вдаючись до описової конструкції: “Це було за п'ятнадцять зим до того, як християнство стало законом в Ісландії. Того ж літа єпископ Фрідрек і Торвальд, син Кодрана, виїхали з Ісландії”. Перша фраза “Це було за ... зим до того, як християнство стало законом в Ісландії” є стандартною конструкцією, яка використовувалася в тих випадках, коли мова йшла про події, що відбувалися в самій Ісландії. Вона містить один з найбільш поширених часових орієнтирів – згадка про рік запровадження християнства [23, с. 41].

Того року 25 кораблів, завантажених людьми і худобою, відпливли до Гренландії, але до острова змогли дістатися лише 14 кораблів. Ейрік обрав найкраще місце у фьорді для своєї ферми Браттахлід (Крутий схил) [10, с. 88], яка стала центром першої колонії. Після десяти років ця територія (сучасний Юліанехоб) виявилася щільно заселеною, тому наступну колонію під назвою “Вестербюгден” – західне поселення – заснували далі на північ, на відстані приблизно у 400 км [22, с. 185], в сучасному Готхобі. Первісне поселення було відоме під назвою Ейстербюгден (східне поселення) і знаходилося на широті Бергена, тобто південніше Ісландії [19, с. 184]. “Сага про гренландців” зберегла імена перших поселенців в Гренландії, які вирушили туди разом з Ейріком на поселення: “Херьольв – в Херьольвовому Фьорді, він жив на Херьольвовому Мисі; Кетіль – в Кетільвовому Фьорді; Храфн – в Храфновому Фьорді; Сьольві – в Долині Сьольві; Хельгі, син Торбранда, – в Лебединому Фьорді; Торбьорн Зле Око – у Вітрильному Фьорді; Ейнар – в Ейнаровому Фьорді; Хавгрім – в Хавгрімовому Фьорді і Озерному Краї; Арнлауг – в Арнлауговому Фьорді. А деякі поїхали в Західне поселення” [10, с. 88].

Заселення Гренландії тривало не один десяток років. Що ж приваблювало норманів на краю світу? Звичайно, переселенці прагнули насамперед позбутися утисків феодалів, поборів королів і їх васалів, що збільшувалися з кожним роком, вони шукали на нових землях економічну незалежність. Але були причини й іншого плану. Ось як відповідає на це питання батько у діалозі з сином на сторінках норвезького рукопису XIV ст. “Королівське зеркало”: “Оскільки тобі захотілося дізнатися, що шукають люди в цій країні, через що прагнуть туди, незважаючи на небезпеку, то це – від потрійності людської натури. Одна її властивість – пристрасть до боротьби і жага слави;

характер спрямовує багатьох туди, де ймовірна найбільша небезпека, – так завойовують вони славу. Інша пристрасть – до пізнання, бо в натурі людини побачити і звідати все те, про що їй доводилося чути, щоб дізнатися, чи все йде так насправді чи ні. І третя – надія на багатство, бо всюди тягнеться людина за ним і зневажає при тому на велику небезпеку” [22, с. 185]. На думку французького медієвіста Л. Мюссе, “справжній двигун вікінгів слід шукати, швидше в ідеології та соціальній структурі. Домогтися престижу і соціального піднесення можна було тільки двома доповнюючими один одного шляхами: військовим подвигом і вотчинним володінням землею. Заморські пригоди пропонували засіб для реалізації обох завдань. Коли в один прекрасний день випадала нагода спробувати щастя в далеких землях, кожен бажав нею скористатися. Велика скандинавська експансія була багато в чому зобов’язана процесу на кшталт снігової кулі: приклад дрібних операцій, що мали досить великий успіх, спричинив за собою інші, кількість яких постійно зростала до тих пір, поки їх прибутковість не стала знижуватися” [36, с. 200].

Нестача земель, що відчувалася уже в той час в Ісландії, штовхнула частину її жителів до переселення в Гренландію, природні умови якої були подібні до ісландських [26, с. 140] (рис. 2). Їх метод господарювання передбачав наявність обширних луків, однак до того часу всі кращі ділянки були вже зайняті, і місця для новоприбулих не залишалось. Приблизно за десять років до того Ісландія пережила страшний голод, під час якого “люди їли воронів і лисиць, і багато огидних речей, які не слід їсти, і деякі люди вбивали старих і безпомічних і кидали їх зі скель. Багато померли від голоду, в той час як інші стали красти, і їх засуджували до смерті за це. Навіть ті, хто був оголошений поза законом, вбивали один одного ... оскільки вважалося, що кожен, хто вб’є трьох вигнанців, буде вільний” [40, с. 43].

Оскільки клімат Гренландії в X-XIII ст. був значно м’якшим, ніж зараз, і більше підходив для скотарства, то воно стало основною галуззю економіки острова. Вирощували корів, овець та кіз – як і в Ісландії; тут було достатньо зерна, щоб утримувати великі стада, судячи з розмірів корівників. Корівник на середній фермі міг вміщати від 10 до 20 корів, а корівник в Браттахліді (власна ферма Еріка) – близько 40. Гренландці відчували проблеми з водою: збереглися залишки довгих зрошувальних каналів і ровів, які перетинали луки Браттахліду, а також подібні системи в інших місцях. Норвезький текст 1225 р. описує країну в такий спосіб: “Кажуть, що в Гренландії

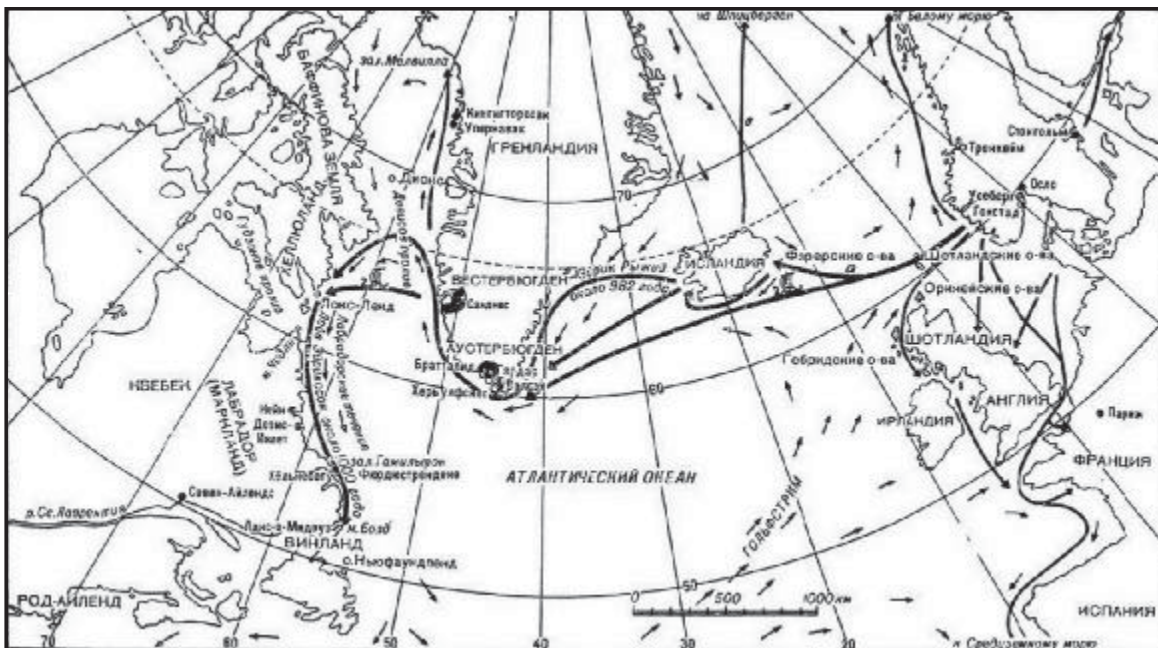

Рис. 2. Оглядова карта маршрутів вікінгів (західний шлях з Норвегії в Ісландію, норманнські поселення в Гренландії, Хеллюланд, Маркланд і Вінланд) [29, с. 27]

хороші пасовиська і що там великі і гарні господарства ... Селяни там вирощують багато худоби і овець і роблять багато масла і багато сиру. Вони харчуються в основному цією їжею і яловичиною і до того ж їдять м'ясо і різну дичину, наприклад м'ясо карибу, китів, тюленів або ведмедів” [40, с. 45]. Аналогічна інформація міститься і в “Королівському зерцалі”: “в Гренландії хороші випаси, багато великих та чудово облаштованих садиб, а люди володіють великою кількістю худоби і готують безліч масла і сиру; цим в основному вони й живуть, а також яловичиною і всілякою дичиною: м'ясом оленя, кита, тюленя і ведмедя” [22, с. 185]. Матеріали археологічних розкопок свідчать, що нормани спочатку віддавали перевагу м'ясу домашніх тварин м'ясу морського звіра. В кухонному смітті, виявленому археологами, представлені також тюленячі і риб'ячі кістки, мушлі молюсків. Osteологічний матеріал і велика кількість стабільних ізотопних вимірювань з людських скелетів показують, що ці дикі види тварин, як і морська риба становили регулярну частину харчового раціону скандинавів у Північній Атлантиці [49, р. 3658].

Відомо також, що гренландці намагалися вирощувати зерно, але не досягли успіху в цьому, і що вони систематично обстежили країну, піднімаючись навіть на найвищі гори, щоб “озирнутися і дізнатися, чи можна знайти якусь вільну від льоду і придатну для поселення землю” [40, с. 48].

Рис. 3. Карта Східного поселення в Гренландії [6, карта X]

З текстів саг відомо, що в Гренландії вікінги заснували два поселення: Естербюгден (східне поселення) і Вестербюгден (західне поселення) (рис. 3), що доволі швидко розрослися. Вони не були схожі на європейські міста тієї епохи насамперед тому, що не мали стін: оборонятися не було від кого, а окремі житлові комплекси були розкидані на великій площі. Близько 1200 р. кількість населення становила 1500 чол. в Естербюгдені і 500 чол. – у Вестербюгдені [57, р. 34].

Естербюгден можна порівняти з тогочасним Копенгагеном. Будівлі в містах, а також на хуторах були кам'яні, нерідко двоповерхові. Уже в XI ст. тут налічувалось 16 церков, кафедральний собор, августинський і бенедиктинський монастирі, семінарія. Житлові будинки могли бути до 50 м завдовжки. Як і в Скандинавії, існували спеціальні зали для зборів (один з них був площею 133 кв. м). У будівництві гренландці використовували величезні кам'яні блоки вагою до 10 т [22, с. 186].

Кращими землями на острові вважалися околиці Ейріксфьорду і Ейнарсфьорду аж до Ватнахверві. Тут знаходилися найбагатші хутори і луки “з соковитою і пахучою травою”, за твердженням “Королівського зерцала”. У цих місцях жили Ейрік Рудий і його син Лейв, а потім – Торкель, син Лейва; через століття там стояв хутір найвпливовіших людей Гренландії, Соккі – сина Торда і його сина Ейнара [28, с. 303].

Впродовж XII-XIII ст. господарство гренландських норманів досягло найбільшого розквіту. Всього в Гренландії виявлені залишки 400 скандинавських споруд; з них 300 – залишки хуторів різного розміру, заснованих в різні періоди епохи вікінгів [28, с. 300]. До 1300 р. тут вже налічувалося 280 дворів, з них – 190 в Естербюгдені і 90 – в Вестербюгдені. Естербюгден також мав 12 парафіяльних церков, єпископство з собором і 2 монастирі (жіночий та чоловічий), а в Вестербюгдені було 4 парафіяльних церкви. Загальна кількість жителів, за різними оцінками, становила від 3 до 5 тис. чол. [18, с. 117] На думку деяких сучасних дослідників (Г. Рінк, С. Стефансон), чисельність ісландських колоністів, чи норманів, доходила до 10-11 тис. чол. [41, с. 157]

Щороку в літній період частина колоністів Вестербюгдена вирушала на промисли вздовж узбережжя Гренландії в Нордсетур (“Північні стоянки”). Точне місцезнаходження його не встановлене; ймовірно, за дослідженнями Х. Рінка, – дещо вище 65° пн. ш., тобто всього на один градус північніше входу в Готхоб-фьорд [34, с. 21].

Гренландія не прийняла грошову економіку. Як у зовнішній, так і внутрішній торгівлі переважав обмін. З Гренландії експортувалася

в першу чергу моржова кістка, яка вважалася цінним товаром на європейському ринку [46, р. 593]. Основною статтею імпорту було зерно (для пива та хліба) і залізні інструменти, хоча в Гренландії можна було знайти низькоякісне болотне залізо, там майже не було відповідної сировини, щоб його плавити [40, с. 45]; причому з Гренландії до Норвегії постачали й доволі незвичайні вантажі. Так, у сазі про “Аудуна з західних фьордів” розповідається про чоловіка на ім'я Аудун, який під час зимівлі в Гренландії купив білого ведмедя, маючи на меті подарувати його датському конунгу (королю) Свейну. Норвезький король Харальд запропонував йому вдвічі більшу ціну за медведя, ніж ту, яку Аудун витратив на тварину, що підтверджує незвичність і підвищений інтерес скандинавів до такого “товару” [7, с. 81].

Торгівля і внутрішній обмін були організовані в перерозподільну систему, в якій ключову роль відігравали заможні власники (фермери), котрі виконували функцію своєрідних “дистриб'юторів”. Їм же належали кораблі, на яких ходили до мисливських угідь, вони ж були власниками мисливського спорядження [46, р. 593]. Спочатку гренландські фермери мали свої кораблі й займалися постачанням своїх товарів на ринки Європи. Наприкінці XII ст. вони були серед купців, які торгували в Бергені [46, р. 593]. Менш ніж століття потому гренландці опинилися в залежності від норвезьких купців, які плавали до Гренландії, а з 1261 р. вони, як і ісландці, підпорядковуються норвезькому королю Хокону Хоконссону. З цього часу торгівля між Гренландією та іншими землями могла здійснюватися лише за посередництвом одного, спеціально призначеного для цього судна – “Grönlandsknarra” (Гренландське судно) [37, с. 86]. Причини такого розвитку подій незрозумілі.

Одним з пояснень є відсутність морських суден у гренландців. Це, однак, навряд чи узгоджується з тим фактом, що в той же історичний період вони мали кораблі, щоб перетнути затоку Мелвілл у Північній Гренландії. Іншим поясненням може бути бажання норвезьких королів – особливо короля Хакона Хаконссона (1204-1263 рр.) встановити контроль над колоніями в Північній Атлантиці, вдавшись до ефективного засобу – відмовити їм у доступі до норвезьких портів. Незважаючи на угоду 1261 р., кількість норвежців, які плавали до Гренландії скоротилася наприкінці XIV ст. До кінця XV ст. норвезькі плавання до Гренландії припинилися [46, р. 594].

Соціальну організацію гренландських поселень вікінгів відомий французький медієвіст П. Андерсон характеризує як осіле аграрне

суспільство [17, с. 171]. Так само як і в Норвегії, в Гренландії зберігся уклад залізного віку. Це була перехідна стадія розвитку суспільства, епоха військової демократії. За свідченням “Саги про гренландців” Ейрік Рудий користувався беззаперечним авторитетом серед колоністів: “його дуже поважали і всі йому підкорялись” [10, с. 89]. Соціальна організація в гренландських колоніях характеризувалася жорсткою структурованістю: всі члени одного поселення були тісно пов’язані одне з одним: ніхто не міг піти зі своєї ферми і жити самостійно – просто тому, що поодинці вижити було неможливо. З одного боку, взаємодія мешканців однієї і тієї ж ферми була необхідною під час весняного полювання на тюленів, літнього полювання в Нордсеті, заготівлі та збирання сіна в кінці літа, осіннього полювання на оленів і будівельних робіт – всі ці види діяльності вимагали спільних зусиль багатьох людей і спроба виконати їх поодинці була приречена на провал. З іншого, – взаємодія також була необхідною між окремими фермами і особливо – між різними спільнотами, оскільки різні ділянки володіли різними ресурсами. Отже жителі віддалених ферм потребували одне одного для обміну ресурсами, яких самі були позбавлені.

Гренландські нормани займалися транспортуванням м’яса тюленів з узбережжя у внутрішні фьорди, полюванням на оленів. Хоча полювання здебільшого велось на високих, віддалених від води місцях, олениною харчувалися жителі багатьох ферм, розташованих в низинах. Багаті ферми допомагали бідним відновлювати поголів’я худоби, якщо через брак корму в особливо довгі й холодні зими тварини на тих не доживали до весни. Ікла моржів – найбільш цінний експортний товар Гренландії – добувалися в мисливських угіддях Нордсета нечисленними мисливцями із Західного поселення, але потім розподілялися по багатьох фермах обох поселень і ретельно оброблялися для продажу в Європу. Належність до тієї чи іншої ферми була важливою як для фізичного виживання, так і для соціальної ідентифікації гренландських скандинавів. Кожен шматочок придатної для сільського господарства землі в Західному і Східному поселеннях належав певній фермі, або був спільною власністю декількох ферм, які відповідно могли розпоряджатися всіма ресурсами цієї ділянки землі. Право власності поширювалося не лише на траву, що росла на землі, а й на оленів, які там паслися, на ягоди, дерен і навіть – якщо це була прибережна ділянка – на викинутий на берег плавняк (тобто принесені морськими течіями й вітрами стовбури та гілки дерев). Тому житель гренландської

колонії, якщо б він захотів пополювати чи позбирати ягоди, не міг просто так піти, куди йому заманулося.

В Ісландії, якщо людина позбавлялася своєї ферми або опинялася у вигнанні, могла спробувати жити самотужки в якомусь іншому місці – на острові, покинутій фермі або в горах. У жителів Гренландії була відсутня така можливість – тут не було “іншого місця”, куди одинак міг би піти. В результаті сформувалося суспільство, в якому кілька вождів-власників найбагатших ферм могли заборонити будь-кому робити будь-що, що йшло врозріз з їхніми інтересами, у тому числі – впроваджувати в життя будь-які нововведення, що не були однозначно сприятливими для самих вождів. Управління Західним поселенням здійснювала ферма Санднес (Піщана ферма) – найбагатша в цьому поселенні і єдина, що мала вихід у зовнішні фьорди, а Східне поселення контролював Гардар – найбагатша ферма у всій Гренландії, що одночасно була резиденцією єпископа [27, с. 318-320].

Разом з тим, необхідно підкреслити, що влада в гренландському суспільстві ніколи не була монополією обраних. Найважливіші справи гренландці вирішували на спільному зібранні-тінгу, котре, як і в Ісландії, збиралося раз на рік [22, с. 185]. Група елітних сімей підтримувала свого роду взаємну рівновагу, що не дозволяло одній сім’ї отримати перевагу. Гренландський єпископ ніколи не був гренландцем. Ефект вийшов подвійний: жодна родина в Гренландії не отримала всієї повноти влади і вплив Римської Церкви в Гренландії був обмежений протягом всього періоду існування колонії [46, р. 593].

На місці Східного поселення археологами виявлено руїни невеликої церкви, спорудженої в стилі, характерному для епохи вікінгів. Радіокарбонне датування скелетів з цвинтаря, розміщеного на території церкви, дало вік близько X ст. (976 ± 50 років). Радіокарбонний аналіз кісткових залишків з Західного поселення, більш відомого як “Піщана ферма”, засвідчив, що люди оселялися тут упродовж X ст. [55, р. 567] Рештки одягу, виявлені під час розкопок кладовища в Херйолфснес, свідчать про регулярні торгівельні контакти з Європою протягом XV ст., в той час коли зв’язок з Ісландією почав слабнути [56, р. 567].

У 986 р. ісландець Б’ярні Херюльфсон, повернувшись в рідні місця після чергового набігу, дізнався, що його батько вирушив з Ейріком Рудим до Гренландії. Навіть не розвантаживши корабель, Б’ярні вирушив слідом за переселенцями. Збившись зі шляху в тумані, він був віднесений сильними вітрами далеко на захід. Нарешті перед вікінгами відкрився горбистий, порослий лісом берег, зовсім не схожий на те, що вони чули про відкриту Ейріком країну. Не наважившись

висадитись на берег, скандинави через два дні шляху в північному напрямку вийшли до низьких, лісистих берегів. Відхиливши наполегливі прохання команди про висадку, Б'ярні повів судно далі, і ще через два дні по лівому борту відкрилася пустельна, скеляста земля, вкрита блискучими на сонці льодовиками. Не затримуючись тут, вікінги попливли на схід з попутним вітром і за два дні по тому досягли скандинавських поселень на півдні Гренландії [10, с. 89-90].

Розповіді Б'ярні Херюльфсона спочатку не привернули особливої уваги колоністів, надто зайнятих облаштуванням на новому місці. Минуло більше десятка років, перш ніж Лейв Ейрікссон, син Ейріка Рудого, взявся за підготовку походу по слідах Б'ярні (рис. 4). Про цю подію докладно розповідається в "Сазі про гренландців": "Лейв та його супутники піднялись на судно, всього їх було 35 чоловік. Серед них був один германець, якого звали Тюркір. Вони спорядили своє судно і, коли все було готове, вийшли в море і спочатку досягли землі, яку бачив Б'ярні. Вони приблизились до цієї землі, кинули якір, спустили човен і висадились на берег. Вся земля від берега до самих льодовиків нагадувала суцільний плоский камінь і здавалась їм зовсім не гостинною. Тут Лейв сказав: "З цією землею у нас вийшло не так, як у Б'ярні, тому що ми ступили на неї. Тепер я дам їй ім'я і назву її Кам'янистою (Хеллуланд)".

Після цього вони повернулись на корабель, попливли далі і знайшли іншу землю. Вони наблизились до неї, кинули якір, спустили човен і висадились на берег. Країна була плоскою і ліистою. Скрізь простягались білі піщані мілини, а берег похило спускався до моря. Тоді Лейв промовив: "Цій землі ми дамо відповідне ім'я і назвемо її Ліистою землею (Маркланд)". Вони повернулись на свій корабель. Потім вони два дні пливли на південний захід при північно-східному вітрі і знову наблизились до острова, розташованого північніше тієї землі, на яку вони висадились. Повернувшись на судно, вони пройшли протокою між островом і мисом, що виступав на північ. Почали обходити цей мис з заходу. Під час відпливу морське дно оголилось, їхній корабель сів на мілину, а вода відійшла далеко. Але їм так хотілося висадитись на берег, що вони не стали чекати, поки море підійме їхнє судно, а відразу ж вирушили на сушу.

Там була річка, що витікала з озера. Коли приплив знову підняв їхнє судно, вони сіли в човен, вирушили до корабля і відвели його вгору по річці в озеро. Там вони стали на якір і вирішили зупинитися на зимівлю і збудували великі будинки. І в річці, і в озері було багато великої червоної риби, якої вони ніколи раніше не бачили. В цій

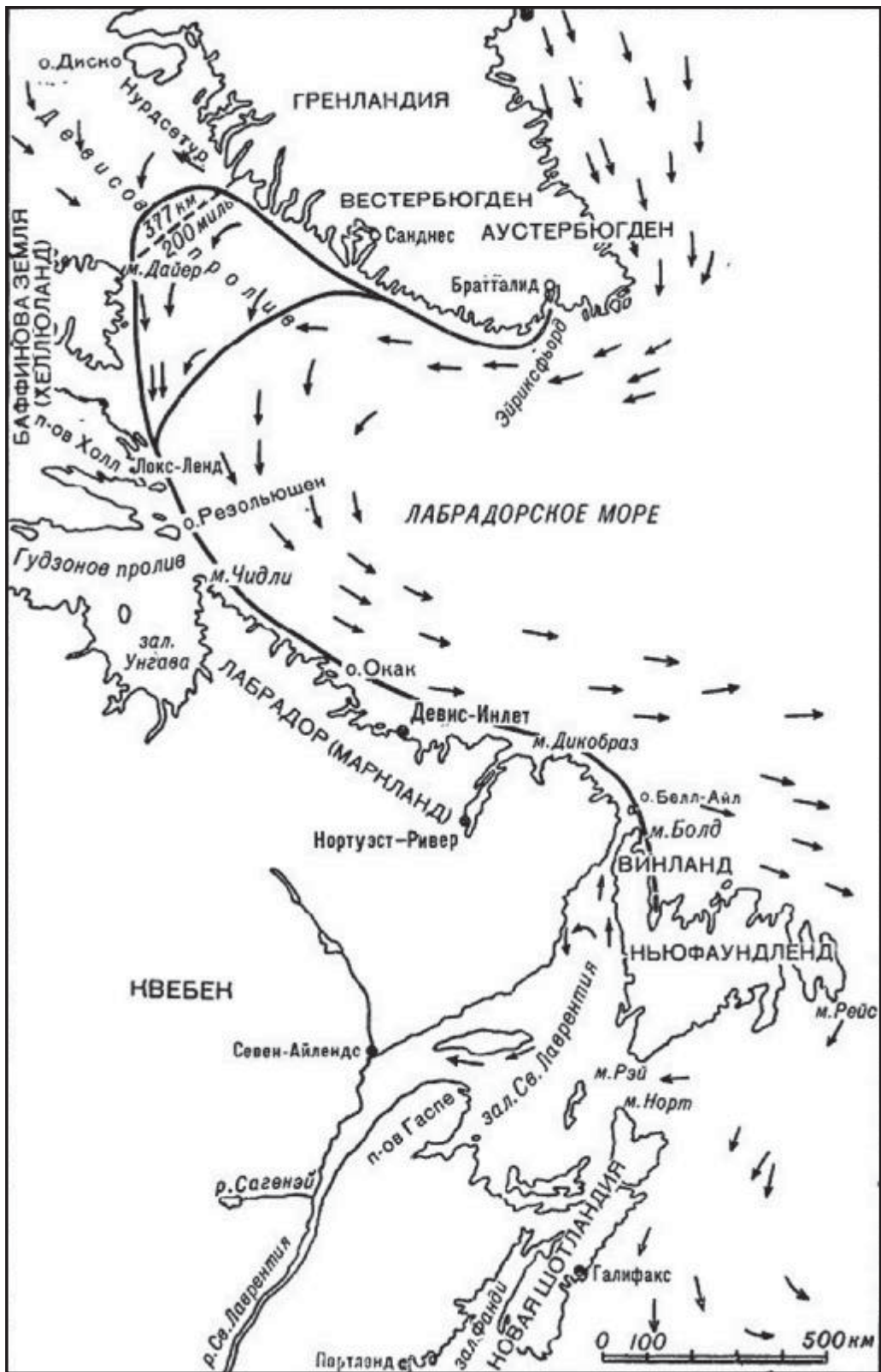

Рис. 4. Передбачуваний маршрут (суцільна лінія), яким Лейф Ейрікссон та інші норманни плавали з гренландських поселень до Вінланду [29, с. 67]

благословенній країні, на їхню думку, не потрібно заготовляти на зиму корм для худоби. Взимку там не буває морозів і трава залишається майже такою зеленою, як влітку. День і ніч не так відрізняються своєю тривалістю, як в Гренландії чи Ісландії... Коли їхні будинки були готові, Лейв звернувся до своїх товаришів: “Тепер я хочу вас всіх розділити на дві групи, щоб дослідити цю землю. Одна половина залишиться біля будинків, інша ж вирушить вглиб країни на таку відстань, щоб ввечері повертатися назад; їм слід триматися разом”.

Так і чинили деякий час... Одного разу ввечері один з них не повернувся додому: це був Тюркір. Лейв дуже занепокоївся цим, тому що Тюркір тривалий час жив і з ним і його батьком і він дуже любив його ще з дитинства. Лейв вилаяв супутників Тюркіра і вирушив на пошуки. З ним пішли дванадцять чоловік. Вони пройшли невелику відстань, як назустріч трапився Тюркір. Вони радісно вітали його. Лейв незабаром помітив, що його колишній вихователь поводить себе якось дивно ... Він спитав його: “Чому ти так пізно повернувся, батьку мій? І чому ти відокремився від решти?” У відповідь Тюркір довго говорив по-німецьки, крутив очима і кривлявся. Ніхто не розумів його слів. Через деякий час він став говорити по-скандинавськи і розповів: “Я ненабагато випередив своїх супутників, але мені вдалося зробити одне нове відкриття: я виявив лози і грона винограду”. “Чи це правда, батьку мій?” –спитав Лейв. “Звичайно, правда, відповів той. – Адже я виріс в місцевості, де росте дуже багато винограду”. Пройшла ніч. На ранок Лейв сказав своїм людям: “Займемося двома справами: один день будемо збирати виноград, а наступного – рубати виноградні лози і корчувати дерева, щоб повантажити їх на корабель”. Так і вирішили... Коли настала весна, вони приготувались до відплиття. Лейв дав цій країні назву, що відповідала її особливостям, і назвав її Виноградною землею (Вінланд) [10, с. 91-93]. На думку, в даному пасажі проявляється вплив біблійної традиції описі Едему – райського саду [47, р. 64]. Крім “Саги про гренладців” про експедицію Лейва Ейріксона згадується і в “Сазі про Олава, сина Трюггві”, де прямо сказано, що він був першим, хто поселився в Гренландії” [15, с. 150].

Після Лейва у Вінланді побували його брат Торвальд приблизно в 1001-1003 рр., потім другий брат Торстейн. П'яту подорож здійснив багатий і знатний вікінг Торфін Карлсефні [10, с. 98-100], який вийшов з Браттахліда, ймовірно, близько 1020 р. У нього було три кораблі і сто шістдесят чоловік, в тому числі жінки, і серед них його дружина Гудрід. Крім того, вони везли худобу. Учасники цієї експедиції мали на меті заснувати в новій країні свою колонію [29, с. 69].

Експедиція Торфіна Карлсевні не стала останньою подорожжю скандинавів до Вінланду і Маркланду. У багатьох джерелах містяться деякі випадкові згадки про Вінланд і лісистий Маркланд. Ісландські хроніки розповідають, що єпископ Гренландії Ейрік Гнупссон прагнув розшукати Вінланд в 1121 р., але, очевидно, так і не повернувся назад. Можливо, він вирушив як місіонер до скрелінгів: однак подорож єпископа свідчить про те, що досить повні дані про місцезнаходження Вінланду були збережені норманами і через століття після подорожі Лейва Ейрікссона [19, с. 194]. Варто зазначити, що дані про місію єпископа Ейріка наявні в текстовій частині т.зв. “Йельської карти Вінланду”, що була опублікована вченими у 1965 р. (складена приблизно в 1440 р.) На ній показано весь відомий тоді Старий Світ, а також безліч островів в Західному океані. Наведено точну карту Гренландії, а на південь від неї – величезний острів, названий “острів Вінланд, відкритий спільно Б’ярні і Лейвом”.

Видавці вважають, що карта Гренландії була скопійована з якоїсь втраченої ісландської карти XIII або початку XIV ст., яка, у свою чергу, була складена згідно практичних знань самих гренландців. Однак зображення Вінланду, судячи з усього, стало наслідком не досвіду, а реконструкцією на основі даних саг (які існували в списках задовго до того, як з’явилася ця карта). На карті є кілька латинських позначень, найважливіше з яких розташовано в лівому верхньому кутку: “Ейрік, легат апостолічного престолу і єпископ Гренландії та прилеглих земель, прибув в цю воістину порожню і дуже багату країну в ім’я Всевишнього Бога в останній рік нашого Прєблагословенного Папи Паскаля (тобто Папи Паскаля, який помер у 1118 р.), залишався там довгий час як влітку, так і взимку і пізніше повернувся на північний схід, до Гренландії, і потім вирушив своїм шляхом, смиренно підкоряючись волі вищестоящих” [40, с. 48].

Крім саг, про освоєння нових земель вікінгами є відомості в інших писемних джерелах. Зокрема, у творі “Опис землі І” подано докладний опис цього процесу: “На південь від Гренланду знаходиться Хеллуланд, далі Маркланд, а там недалеко до Вінланду Доброго, до якого деякі люди думають дістатися з Африки. І якщо це так, то зовнішнє море повинно відділяти Вінланд і Маркланд [від Африки]. Кажуть, що Торфід Карлсевні вирубав димовий стовб* і поїхав потім на пошуки Вінланду Доброго, і прибув в ту землю, куди вони прагнули, і не знайшли нічого, що [варто було] оглянути, і жодних достоїнств тієї землі [8, с. 79].

Про землі, відкриті вікінгами в Північній Атлантиці, зокрема Вінланд – згадує північногерманський хроніст, канонік Адам Бременський, пояснюючи назву місцевості тим, що “там сам по собі росте виноград, даючи чудове вино”. Далі він додає наступне: “Там же ростуть плоди, хоча ніхто їх не сів, що відомо нам не з вигаданих байок, а з достовірних повідомлень данів” [1, с. 114].

Слід зазначити, що нововідкриті території доволі часто згадуються в скандинавських писемних джерелах в найрізноманітніших аспектах, що є свідченням регулярних зв’язків між північноамериканськими колоніями та рештою скандинавського світу: “Пасмо про Еймунда Хрінгссона” [9], “Гнила шкіра” [2], “Які землі лежать в морі” [4, с. 65]; “Сага про названих братів” [13, с. 163, 164], “Про Тораріна Зухвалого” [6, с. 210], “Сага про людей з Піщаного Берега” [12, с. 53, 54, 100, 140], “Сага про Олава сина Трюггві” [15, с. 150, 156], “Сага про Олава Святого” [14, с. 226, 275], “Сага про Греттіра” [11, с. 20].

В ісландських літописах під 1347 р. є запис, з якого зрозуміло, що деякі частини Північної Америки були тоді добре відомі вікінгам: “І прибуло також судно з Гренландії, яке було менше малих суден, що ходили до Ісландії. Воно зайшло в крайню частину Страумсфьорда. Воно було без якоря. На борту було сімнадцять чоловік (деякі кажуть, вісімнадцять), вони ходили в Маркланд, але потім шторм пригнав їх сюди” [29, с. 33]. Літописи не вказують характер цього плавання, але, як припускає Х. Порлакссон, воно було організоване з метою пошуку корабельного дерева. Гренландці, можливо, навіть побудували там судно і привезли до Гренландії крім дерева, болотну залізну руду, тобто ті матеріали, яких не вистачало в стаціонарних поселеннях [55, р. 73]. На думку В. Хреінссона, гренландці підтримували контакт з Маркландом як джерелом постачання корабельного дерева принаймні до кінця XIV ст. [47, р. 25].

В рукописах XV ст. є чимало землеописів, що заслуговують уваги. В одному з них, вірогідно, складеному абатом Ніколасом з Мунка-Тверо, який багато подорожував, зазначається: “Від Бьярмеланду на північ аж до Гренландії простягається безлюдний край. Південніше Гренландії лежить Хеллюланд, далі йде Маркланд, а звідти недалеко до благодатного Вінланда, який, як вважають деякі, з’єднується з Африкою, а якщо це так, то зовнішнє море повинне заходити між Вінландом і Маркландом” [29, с. 33].

Незважаючи на те, що в текстах джерел назва “Вінланд” трактується як “країна винограду”, не всі вчені поділяють дану версію. Свого часу М. Ферналд звернув увагу на те, що в епоху Середньовіччя

термін “виноград” довільно використовувався північними авторами (укладачами саг – *I. B.*) для позначення будь якої ягоди круглої форми (варто зазначити, що в той час 26 різновидів фруктів називалися “виноград”). Як вважає дослідник, нормани не вирощували справжній південний виноград, а гірську журавлину, якою вкриті пустельні пагорби Лабрадору і Нью-Фаундленду, яку збирали взимку і навесні [50, р. 486]. Норвезький дослідник Х. Інґстад виявив в сагах так багато протиріч (до їх числа належить і сумнівна розповідь Тюркіра про вино), що відразу ж зміг встановити: вино можна приготувати з так званої гарбузової ягоди, що росла на узбережжі Америки набагато північніше місць поширення винограду, а також зі смородини, яка навіть називалася шведською “винна ягода”. Норвежець поставив під сумнів поширену точку зору про те, ніби “він” обов’язково означає “вино”. Вчений довів, що “він” в переносному значенні здавна означало “багата країна”, “родюча земля”, “країна луків і пасовиськ”. У родючих районах Норвегії і Данії назви багатьох місцевостей починаються зі складу “він”, хоча там взагалі ніколи не ріс виноград [30, с. 35].

Як контраргумент гіпотезі Х. Інґстада і на користь текстів скандинавських саг можна навести міркування, висловлені іншими науковцями: як в Скандинавії, так і в поселеннях у Північній Атлантиці вино було дорогим продуктом, що користувався неабияким попитом. Крім того, це був вкрай важливий компонент для здійснення обряду єхаристії у християнстві, яке в той час набуло поширення у цих областях. Інші назви, дані норвежцями місцям, які вони відвідали на північноамериканському континенті, – Хеллуланд (ймовірно Баффінова Земля) і Маркланд (ймовірно Лабрадор), цілком відповідали природним реаліям [54, р. 41]. Зрештою можна погодитись з думкою вчених, які вважають, що слово “виноград” не варто розуміти буквально. Швидше за все мова йшла про ягоди, що росли в північних широтах.

Сліди перебування вікінгів виявлені також на території сучасної Канади. Протягом 1960-1964 рр. тривали археологічні розкопки в л’Анс-о-Медоус (о. Нью-Фаундленд, Канада) під керівництвом вже згаданого Х. Інґстада. Вони показали, що споруди належали норманам і були зведені приблизно в 1000 р., тобто коли Лейв Щасливий з Гренландії прибув до берегів Америки, що в свою чергу підтверджується і даними джерел про Вінланд [54, р. 41]. За допомогою професійних археологів Інґстад розкопав залишки фундаментів восьми великих і малих будинків (рис. 5). Були виявлені

Рис. 5. Реконструкція хижин вікінгів з дерну з л'Анс-о-Медоус [43, с. 68]

Рис. 6. Репродукція предметів особистого вжитку вікінгів з л'Анс-о-Медоус (шпильки для плащів і браслети). [43, с. 65]

також залишки кузні, лазні та ями для спалювання деревного вугілля. У центрі всього цього комплексу знаходився т. зв. “довгий будинок” з п’ятьма приміщеннями загальною площею 320 кв. м, з яких 32 кв. м. займав зал з великим вогнищем. Загалом знахідок виявилось не так вже й багато, але головне – вони безперечно доводили, що поселення належало скандинавам. Вдалося виявити, наприклад, оброблене залізо, отримане з болотяної руди шляхом сиродутного металургійного процесу, добре знайомого норманам, але невідомого аборигенам Нового Світу до приходу європейців. Крім того, була знайдена бронзова шпилька норманського походження (рис. 6).

Важливою знахідкою можна вважати маленьке кругле прясельце зі стеатиту. Саме такими прясельцями користувалися жительки Норвегії і Гренландії в епоху вікінгів. Отже, вперше в історії наукових пошуків, пов’язаних з перебуванням норманських мореплавців в Північній Америці, вдалося знайти їх реальні сліди. Однак загальний висновок Х. Інґстада по завершенні робіт в л’Анс-о-Медоус досить обережний: “Як і в інших подібних випадках, тут важко довести строго науково, що житло належало певним, історично відомим особам. Правда, ряд ознак свідчить про те, що Лейв Ейрікссон побудував свої великі будинки саме в л’Анс-о-Медоус і що північна частина Ньюфаундленду тотожна Вінланду саґ. Але не це суттєво. Головне те, що археологічний і радіовуглецевий аналізи показують: будинки належали норманам і були побудовані в доколумбові часи, близько 1000 р.” [29, с. 228] Варто зазначити, що сучасні дослідники, зокрема Б. Уоллес [60] та А. Умбріч [57, р. 43] схильні локалізувати Вінланд в даній місцевості.

Сукупний результат радіовуглецевого аналізу (C^{14}) археологічних знахідок з л’Анс-о-Медоус, здійсненого в лабораторії радіокарбонного датування у Трондхеймі (Норвегія) і лабораторією “Isotrace” університету Торонто (Канада), дали середній вік пам’яток 1023 р. (± 17 р.) з наступним вибірковою результатом: 68% 1000-1018 рр.; 95% 986-1022 рр. [53, р. 983]. Дані хімічних аналізів пилку і торфу дозволяють припустити, що клімат в л’Анс-о-Медоус був теплішим на момент плавань до Вінланду у порівнянні з іншими періодами [54, р. 43]. В цьому відношенні схожу характеристику кліматичних умов Вінланду знаходимо в тексті “Саґи про гренландців”: “Край [Вінланд] був настільки благодатний, як вони скоро побачили, що навіть не потрібно було заготовляти корм худобі: морозів взимку не бувало, і трава майже не в’яла. Дні тут не так розрізнялися по довжині, як в Гренландії або Ісландії. У самий темний час року сонце стояло в небі в чверть дня після полудня і за чверть дня до нього”

[10, с. 92]. Таким чином, можна було б ототожнити Вінланд, про який зберігаються численні свідчення в писемних джерелах з л'Анс-о-Медоус. Однак в цій місцевості не росте виноград, що суперечить трактуванню топоніму. На думку сучасних дослідників, цей регіон можна розглядати як “ворота” до Вінланду [54, р. 41].

Поселення було схожим на зимові стоянки, створені в Європі, з яких вікінги здійснювали свої набіги. Воно виконувало функцію такої собі “безпечної гавані” в зимові місяці, коли походи не здійснювалися. Однак на відміну від тих зимових таборів, л'Анс-о-Медоус був своєрідною торгівельною факторією. Це був транзитний пункт, де товари з віддалених районів збиралися і здійснювалася підготовка до відправки в інші поселення чи, можливо, і в Європу. Він контролювався Ейріком Рудим, а після його смерті – Лейвом Ейрікссоном. Наявність великих складських приміщень підтверджує дане твердження дослідників [60, р. 609].

Відкриття норманів у Північно-Західній Атлантиці відображені на карті датчанина Клавдія Клауссена Сварта (1427 р.), більш відомого під латинізованим ім'ям Клавдій Клавус Нігер. На ній Гренландія показана як частина Європи. Як писав відомий радянський дослідник епохи Великих географічних відкриттів І. П. Магідович, “безсумнівно, що й решта земель, відкритих норманами південніше Гренландії, розглядались як європейські острови” [35, с. 180]. Плавання Лейва Ейрікссона впродовж XI – XV ст. не сприймали як особливо важливу подію: Гренландія, а також Хеллуланд, Маркланд і Вінланд в очах середньовічних норвежців і датчан були європейськими країнами з типовими, однак малопривабливими для них умовами [35, с. 182].

Характеризуючи господарське життя і соціальну організацію поселень вікінгів, доречно буде також зупинитися на такому питанні, як взаємини з тубільним населенням, яке в текстах позначається терміном “скрелінги” (термін, який не піддається інтерпретації, хоча свого часу американський археолог К. В. Керам запропонував варіант – “зморщені крикуни”; виходячи з того, що в норвезькій та ісландській мовах зустрічається подібні слова: *scraela* – крик чи *scraelna* зморщити) [30, с. 39]. У писемних джерелах, зокрема, виділяється територія, яку населяли аборигени під назвою “Скрелінгяланд” [3, с. 159].

Більш докладна інформація про зустріч вікінгів з скрелінгами міститься в тексті “Саги про гренландців”: “Одного разу на морському березі один з норманських загонів виявив три перевернутих човни, під якими ховалось дев'ять аборигенів. Вікінги напали на них і перебили всіх, за винятком одного, якому вдалося втекти. Незабаром

з'явилося багато виготовлених з шкір човнів, кожний з яких був переповнений воїнами-тубільцями. Не встигли вікінги схопитися за свої мечі і сокири, як на них градом посипались стріли скрелінгів. Одна з них влучила в груди Торвальдові. Він витягнув стрілу, наказав супутникам відступити і помер. Перед смертю він сказав: “Ми відкрили родючу країну, але вона не принесе нам щастя” [10, с. 95]. Окрім Торвальда, саги називають ім'я вікінга, який також загинув у цій сутичці, – Сноррі, син Торбранда, “що був хороброю людиною” [12, с. 100]. Важливо зазначити, що на думку К. Кавалері, епізод із загибеллю Торвальда від стріли скрелінгів, які були язичниками, так само і вбивство Фрейдіс п'ятьох жінок [10, с. 103], що безумовно розцінювалося християнською релігією як великий, стало причиною того, що вікінгам так і не вдалося оселитися у Вінланді [47, р. 66]. Знову ж таки в даному випадку можна проводити аналогію з біблійною традицією, згідно якої саме через гріх жінки, перші люди (Адам і Єва) були вигнані з раю.

В оповіданні про більш ранній похід від будинків Лейва на захід говориться, що люди Торвальда знайшли дерев'яні вішаки для сушки колосся [10, с. 95]. Зрозуміло, що мова йде не про хліб, а про щось, що пов'язане з побутом тубільців. Х. Інгдад схильний вважати, що мова йде про складені в піраміду жердини від наметів індіанців [29, с. 84].

Торфінн Карлсефні також зустрівся з тубільцями. Згідно з текстом “Саги про гренландців” перша зустріч відбулася в будинках Лейва, за “Сагою про Ейріка Рудого” – біля Хупа, під час вилазки на південь. В обох випадках повідомляється, що нормани торгували з тубільцями [10, с. 99-100; 16, с. 99]; причому торгівля ця описана достатньо правдоподібно. Тубільці пропонували шкіру білки, соболя (куниці) і різноманітні шкіряні вироби. Це вказує на індіанців [29, с. 84]. Малоймовірно, щоб приморські жителі полювали на куниць і білок далеко від моря. Тут знову згадуються шкіряні човни. Повідомляється, що тубільці, наближаючись на човнах, розмахували палицями, в одному випадку по сонцю, в іншому – проти сонця. Багато дослідників вважають, що палиці були веслами, але це, як вважає Гейтерн-Харді, не узгоджується з текстом [29, с. 84]. Палиці видавали стукіт, і Карлсефні запитав, що це означає. Сноррі Торбрандсон відповів: “Можливо, це мирний знак”. Навряд чи досвідчені моряки не відрізняли б весла від палиць, що видавали незвичайний звук, явно призначених для чогось іншого [29, с. 84].

В сагах також подається опис зовнішнього вигляду скрелінгів: “Вони були смагляві, некрасиві, волосся кошлате, очі великі, вилиці

широкі” [16, с. 122]. Цих даних мало, щоб визначити плем’я тубільців. Але торгівля шкурами типово лісових тварин і описана вище зброя дозволяють припустити, що ці скрелінги були індіанцями. Ідучи від Хупа на північ до бази біля Страумфьорда, Карлсефні зустрів п’ятьох скрелінгів в шкіряних куртках, які спали. Він убив їх і знайшов дерев’яний посуд, в якому була суміш кісткового мозку з кров’ю. Це достовірне повідомлення, але воно не вказує на народність. Свого часу той же Х. Інґстад жив серед індіанців Північної Канади. Він дізнався, що кістковий мозок і кров – їхня улюблена страва, і таку страву він бачив у ескімосів Аляски [29, с. 84].

Повертаючись зі Страумфьорда до Гренландії, учасники експедиції Карлсефні зустріли п’ятьох скрелінгів – бородатого чоловіка, двох жінок і двох хлопчиків. Дорослі втекли, хлопчиків взяли в полон і відвезли з собою. Вони назвали імена своїх батьків і двох королів країни скрелінгів. Саґа повідомляє також, що хлопчики говорили про країну, де люди ходять в білому одязі і носять білі прапори. Ворожнеча, що спалахнула в кінцевому підсумку між скрелінгами і норманами, звела нанівець успіхи скандинавських мореплавців. Закріпитися у Виноградній країні їм не вдалося. Нормани не мали особливої військової переваги, а їх рідні землі залишилися занадто далеко. До того ж поселенці все одно не могли отримати з Гренландії достатнього підкріплення [28, с. 314]. Повідомлення саґ про скрелінгів підтверджує, що вікінги зустріли в Північній Америці тубільців. На узбережжі такої величезної протяжності їм, напевно, траплялися і ескімоси, і індіанці; але навряд чи вони розрізняли їх [30, с. 39]. Для них всі були скрелінгами, людьми з дивною зовнішністю, людьми небезпечними.

Сучасними дослідженнями встановлено, що ескімоси з’явилися в околицях перших гренландських поселень вже в останній період їх існування. В X-XI ст. ескімоські стійбища перебували в тисячах кілометрів на північ (племена, чиє переселення з Північної Америки співпало за часом з приходом норманів) і на схід (там жили останні представники вимираючої дорсетської культури древніх ескімосів, відкритої спочатку на мисі Дорсет в Баффіновій Землі). Перші письмові відомості про ескімосів з’являються лише в джерелах XIII ст., коли жителі Вестербюгдену зустріли їх під час одного зі своїх мисливських походів в районі бухти Диско. Пізніше нормансько-ескімоські контакти стають постійними. Про це свідчать дані розкопок в Західній Гренландії, а також на сході Північноамериканського материка. Норманські ремісничі вироби поширилися серед ескімосів

не тільки Гренландії, а й Америки. Причому деякі предмети, виявлені на початку 1980-х років у Канаді (наприклад, камінь з рунічним написом), вказують не тільки на торгові зв'язки норманів, але, мабуть, і на можливість проникнення їх в канадські області задовго до XV ст. [22, с. 186].

Активна інкорпорація в життя скандинавського регіону зробила неминучим на початку XI ст. знайомство гренландців з християнством [39, с. 183]. З джерел відомо, що Лейв Ейрікссон “виявив в морі купців у важкому стані і врятував їм життя з божого милосердя. Він охрестився на Гренланді, і [поселення] там так виросло, що був заснований єпископський престол у тому місці, яке називається Гардар [8, с. 79], що знаходився в затоці біля поселення Ейріка” [3, с. 159]. Згідно з “Сагою про Олава сина Трюггві”, Лейв Ейрікссон охрестився, перебуваючи на службі при дворі норвезького короля Олава Трюггвасона (963-1000 рр.). За вказівкою монарха він повернувся до Гренландії для запровадження там християнства: “Лейв висадився в Ейріковому Фьорді і поїхав додому на Крутий Схил (Браттахлід), де його добре прийняли. Він відразу ж став проповідувати в країні християнство і єдину віру, оголосив людям наказ конунга Олава, сина Трюггві, і розповів про пишність і славу цієї віри. Ейрік не хотів залишати старої віри, більше того, коли він дізнався, що Лейв врятував людей, які зазнали корабельної аварії, а потім привіз до Гренландії священика і християнських вчителів, то сказав, що одне урівноважує інше: те, що він врятував людей, і те, що він привіз в Гренландію фігляра, маючи на увазі священика [15, с. 156]. Дружина Ейріка Тьодхільд відразу ж прийняла нову віру і звеліла вдалині від будинків побудувати церкву. Вона називалася церква Тьодхільд (рис. 7). У ній здійснювали свої молитви Тьодхільд і ті, хто прийняв християнство, а таких було багато” [16, с. 114].

Згідно зі свідченнями Адама Бременського, який писав в 70-х рр. XI ст., християнство прийшло до гренландців “нещодавно”, що навряд чи може вказувати на події шестидесяти- або сімдесятирічної давності. Звичайно, хроніст міг бути недостатньо обізнаний в гренландських справах. По-перше, Гренландія дуже віддалена від німецьких земель. По-друге, там, ймовірно, діяли англійські священики і єпископи, яких було багато при дворі обох Олавів – Трюггвасона (995-1000) і Харальдссона (Святого). Адам, ідеолог гамбург-бременської місії, міг замовчувати про діяльність англійців [38, с. 176]. Однак, судячи з повідомлень, наявних в тексті “Діянь отців гамбургської церкви”, а також за деякими іншими даними, Адам Бременський добре знав

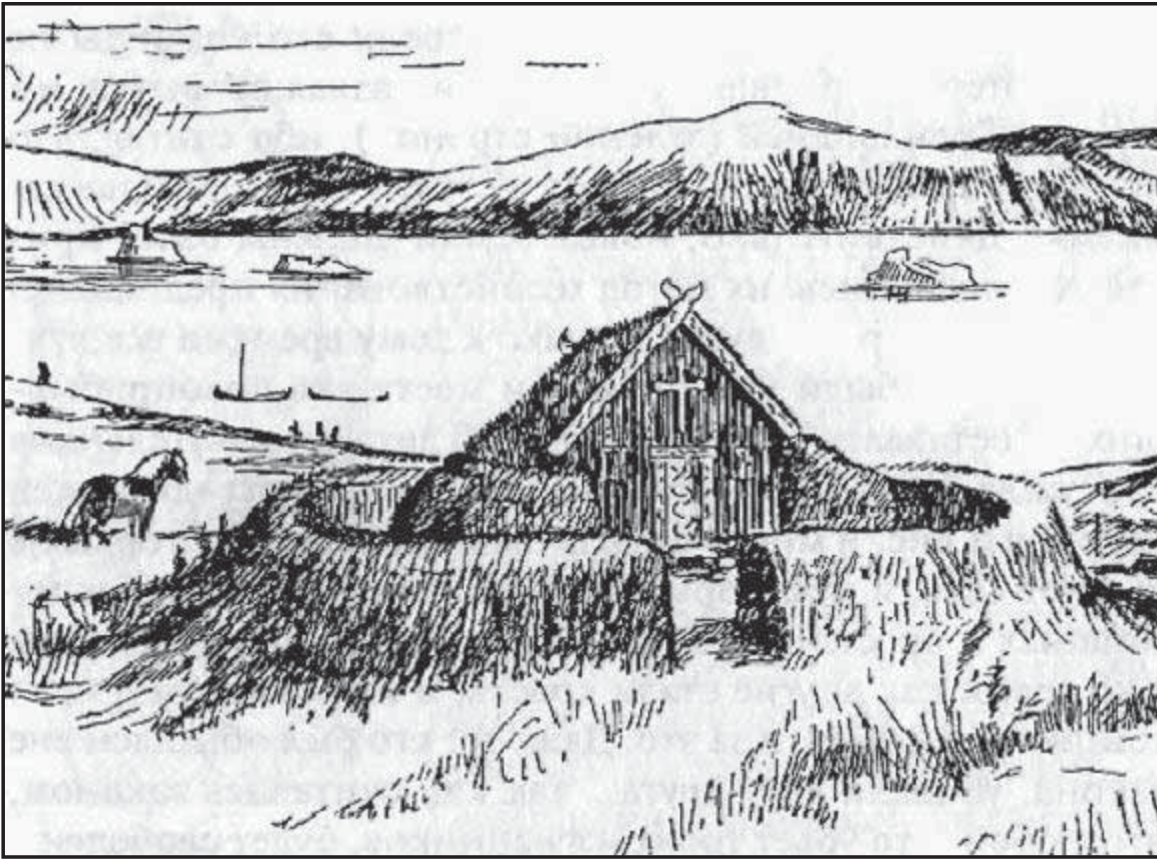

Рис. 7. Церква Тьодхільд (реконструкція) [39, с. 44]

обстановку в Ісландії та Гренландії. Він згадує про візит першого ісландського єпископа Іслейва (1056-1080) до гамбург-бременського архієпископа Адальберта (1043-1072): “Через нього архієпископ послав народу ісландців і гренландців свої листи, шанобливо вітаючи їх церкви і обіцяючи, що незабаром сам з’явиться до них, щоб вони разом насолодилися повним щастям” [1, с. 73].

Можна припустити, що Іслейв докладно розповів Адальберту (який був одним з інформаторів Адама) про успіхи місії в Ісландії і Гренландії. Архієпископ вступав в переговори і з якимись “посланниками” з Гренландії: “Його (Адальберта) заслугами скромне містечко Бремен прославилося, подібно Риму, [і в нього] стали з благочестивими намірами стікатися [люди] з усіх країв землі, більше [ж усього] від усіх північних народів. Найбільш далекими з них були ісландці, гренландці і посланники з Оркад; вони просили, щоб [архієпископ] відправив до їхніх країн проповідників, що він і зробив” [1, с. 73].

На користь доброї обізнаності з гренландськими справами в гамбург-бременському архієпископстві в другій половині XI ст.

свідчить і те, що в т. зв. “Гамбурзьких фальсифікатах” (фальшивих привілеях архієпископства), що виникли приблизно в цей же час, Гренландія згадується як країна, котра відноситься до гамбург-бременської церковної провінції [38, с. 177]. Загалом в Гренландії налічувалося дванадцять церков у східному поселенні, чотири – у західному [3, с. 159].

Відомо також, що Папа римський Григорій VI (1045-1046) посилав місіонерів “зміцнювати у вірі” новонавернених норманів і проповідувати Євангеліє серед ескімоських та індіанських племен, а в гренландському єпископаті і “на сусідніх островах і землях” папські посланці в XII ст. виступили з проповіддю хрестових походів [37, с. 11].

В 1124 р. норвезький король Сігурд I Іорсалфар (Хрестоносець) (1103–1130) дозволив гренландським норманам мати власного єпископа. Кількість церков почала зростати. Як вважають дослідники, цей час посилилися зв'язки Гренландії з Європою завдяки контактам єпископа з Папою Римським. На рівнинній ділянці поблизу Гардара на березі Ейнарфьорда були споруджені велика єпископська садиба і собор [18, с. 116].

У 1152 р. гренландська церква потрапила в залежність від норвезького єпископа в Нідаросі (Тронхейм). А в 1261 р, після довгих домагань норвезького короля Хокона Хоконссона і сама Гренландія стала заморським володінням Норвегії. Не збереглося жодного письмового документа, який свідчив би про умови цього приєднання; але можна припустити, що майже одночасно приєдналася до Норвегії Ісландія котра оформила цей акт письмовим договором: гренландські норманни на вимогу короля погодилися платити йому податки, а натомість зажадали від нього щороку надсилати корабель з необхідними товарами для обміну на місцеві вироби. Те, що це міг бути саме товарообмін, а не торгівля за гроші, впливає з поодиноких писемних свідчень XII-XIV ст., де мова йде саме про обмін товарами, а також з того цікавого факту, що серед округин дворів гренландських норманів археологи не виявили жодної монети [18, с. 117]. До 1418 р. Гренландія платила папському престолу десятину і “лепту святого Петра”, що складало на той рік 2600 фунтів моржових іклів [20, с. 396].

Отож, згідно зі свідченнями “Саги про Ейріка Рудого” та “Саги про гренландців”, перші поселенці були язичниками і лише згодом прийняли християнство, хоча археологічні джерела свідчать, що гренландці від самого початку були християнами. Зокрема, 144

поховання, виявлені в Браттахліді, здійснені саме за християнським обрядом [57, р. 43]. Відомості про те, що гренландці сповідували язичництво, крім текстів саг небагато. Під час розкопок у Браттахліді було знайдено камінь з молотка Тора із різьбленням на ньому, що є єдиним свідченням побутування язичництва серед гренландських вікінгів [56, р. 567]. Інший предмет, що може свідчити про побутування язичництва в Гренландії, – дерев'яна паличка з вирізаними рунами, виявлена під час розкопок в Нарсаку (місто на південному заході Гренландії). Даний предмет має близько 43 см завдовжки 1-2 см у поперечнику, майже квадратної форми. Встановлено, він був розділений на дві частини, а потім склеєний. Згідно з дослідженнями данського рунолога Е. Мольтке і даними радіовуглецевого аналізу вік знахідки визначається між 985 – 1020 рр. Напис, виконаний на одній зі сторін, піддається прочитанню. На інших двох сторонах це зробити поки що неможливо. На думку С. Вебаєка, напис виконаний т.зв. магічними рунами, тобто з використанням певного коду-системи. Можливо людина, яка вирізьбила цей напис, помістила в ньому своє ім'я [58, р. 116].

Існує багато різноманітних припущень стосовно подальшої долі мешканців гренландської колонії. Одні дослідники вважають, що норманів знищили ескімоси-туле, які прийшли з півночі. Криваві сутички між ними дійсно час від часу відбувалися, а до кінця XIV ст. вони навіть почастишали через боротьбу за мисливські угіддя та морські примисли, але навряд чи це було вирішальним фактором. Існують надійні археологічні свідчення про торгівлю норманів з ескімосами аж до кінця XIV ст. Висловлювалось також припущення, що вікінги злились з аборигенами. Однак, за спостереженнями антропологів, норманська лінія зберегла свою чистоту (скелети з могильників Східного і Західного поселення). Існувала версія, що вікінги поступово виродились через постійне недоїдання і хвороби. Пізніше вона була відхилена [24, с. 125].

Деякі вчені стверджують, що вікінги, після різкого погіршення кліматичних умов, перебрались з Гренландії на Американський континент – на територію сучасних Канади чи США (Нова Англія, Міннесота), де згодом змішались із тубільцями або ж вимерли. Є ніби й документальні підтвердження. Так, в літописі єпископа Гісле Оддсона (1637 р.), який базувався на стародавніх джерелах про 1342 р., повідомлялося наступне: “Жителі Гренландії по своїй волі відмовились від християнства і перейшли до американських племен” [29, с. 101].

Я. Р. Холанд, Є. Турньє і Х. Інсгад висунули гіпотезу, що нормани поступово виселились в Америку, тобто, згадані в сагах Марккланд чи Вінкланд. Вони приводять як докази свідчення європейців XVI – XVII ст., переважно португальців і англійців, які відзначали у своїх щоденниках схожість деяких індіанців, котрі жили на Ньюфаундленді та в інших частинах Канади, з європейцями [18, с. 125]. Швидше всього, зникнення гренландців пов'язане з тривалим впливом відразу декількох факторів: політичного, природного та соціально-демографічного. Становище колоністів різко погіршилося після того, як Ісландія відійшла до Норвегії, внаслідок чого ісландські кораблі майже перестали відвідувати гренландські береги [20, с. 396].

На початку XIV ст. в Північній Атлантиці почалося чергове похолодання, т. зв. “малий льодовиковий період”, який тривав до початку XIX ст.; погода стала холоднішою та мінливішою. До 1420 р. “малий льодовиковий період” був вже у розпалі, і будь-яке сполучення між Гренландією та Європою припинилося через дрейфуючий лід, відгородивши таким чином, Гренландію від Ісландії й Норвегії. Навіть влітку морський шлях до Гренландії був закритий. Це похолодання виявилось цілком прийнятним і навіть сприятливим для місцевих племен інуїтів, які продовжували полювати на нерпу, але для вікінгів, існування яких суттєво залежало від заготівлі сіна, воно було катастрофою. Як стверджує Д. Даймонд, “наступ “малого льодовикового періоду” став початком кінця для гренландських вікінгів” [27, с. 295]. Крім того, в 1347 і 1351 рр. значних втрат населенню Гренландії завдала епідемія “чорної чуми”. Й нарешті, до повного розвалу гренландські поселення норманів були приведені спустошливими набігами піратів з Оркнейських і Фарерських островів [20, с. 396].

У XIV ст. торгівлю на півночі Європи захопив в свої руки Ганзейський Союз. У 1344 р. Ганза відмовилася торгувати з Гренландією. Замість моржевих іклів і кісток нарвалів з Гренландії ганзейці торгували слоновою кісткою, яка потрапляла до Європи з Індії через арабських та італійських купців, замість гренландського хутра – хутряну продукцію Русі, замість гренландської вовни – більш дешеві англійські та голландські вовняні тканини. Зв'язок з Гренландією майже повністю обривається, і лише зрідка в документах XIV і XV ст. зустрічаються якісь віддалені й непевні відгомони подій на льодовому острові. Гренландія опинилася в економічній ізоляції. З кінця XIV ст. Норвегія потрапила в підпорядкування Данії згідно Кальмарській унії (1397–1523). Королі унії, неухильно дотримуючись існуючого в Данії

принципу королівської монопольної торгівлі і забороняючи будь-яким кораблям відвідувати скандинавські володіння на Фарерах, в Ісландії і в Гренландії, в той же час не здійснили жодної спроби поновити зв'язки з останньою. Внутрішні негаразди і епідемії відволікали увагу монархів від далекої колонії. Коли ж в період правління норвезького короля Магнуса Еріксона (1319-1371 рр.) в Норвегію почали надходити тривожні чутки про напади ескімосів на гренландських норманів, король намагався відрядити рятувальну експедицію. Однак нічого не відомо про те, чи вирушила вона насправді в Гренландію [18, с. 117].

У той же час, коли гренландці зіткнулися з екологічними, економічними та політичними проблемами, спостерігається рух тубільного племені інуїтів в зовнішні фьорди Гренландії. Норвезькі джерела початку XIII ст. натякають на зростання конфліктів між вікінгами і місцевими аборигенами, т.зв. скрелінгами. У 1341 р. спадкоємці Ейріка Рудого, стурбовані довгою відсутністю звісток з Вестербюгдену, відправили туди Івара Бордсона з озброєними людьми: у естербюгденців виникла підозра, що поселення зазнало нападу “скрелінгів”. У повідомленні Івара Барсарсона стверджується, що скрелінги привели в запустіння все Західне поселення, і у 1379 р. ісландські аннали відзначають, що “скрелінги атакували гренландців, убили 18 чоловіків і захопили двох хлопчиків, перетворивши їх на рабів [49, р. 362]. З цього питання в наукових колах існують дві гіпотези: жителів відвели з собою ескімоси; або ж вони самі перебралися до Вінланду (або Маркланду), злякавшись епідемії. Проте жодна з гіпотез науковцями поки що не доведена. Під час розкопок у жодного скелета не вдалося виявити антропологічних ознак які б засвідчили расове змішання, майже неминуче при спільному проживанні великої кількості людей. Не знайдено й слідів поселень гренландців на берегах Ньюфаундленду і Лабрадору. Проти версії про переселення говорить і припущення, що вестербюгденцям було простіше переселитися в квітучий і більший Естербюгден: вони не тільки не зробили цього, а й не поставили до відома про підготовку переселення ні родичів, ні церковну владу [22, с. 187].

Естербюгден був ізольований від Європи з 1411 р.; тому було багато причин: європейські війни, в яких брали активну участь країни Скандинавії, “чорна смерть”, підпорядкування скандинавського торгового мореплавства могутній Ганзі, а без підвозу відповідних матеріалів островам будувати судна було ні з чого. Крім того, загибель Вестербюгдена закрила шлях до багатих мисливських

угідь північного заходу, що різко скоротило кількість товарів, які гренландці могли запропонувати європейським купцям. Місто було приречене. Рано чи пізно його населення, яке жило скотарством і полюванням, повинно було втратити засоби до існування. Адже на відміну від ескімосів, які вміли добувати в морі не тільки їжу, але й матеріали для виготовлення одягу, знарядь праці і житла, палива тощо, нормани залежали від підвезення з Європи важливих для них товарів, насамперед заліза [21, с. 31]. Товарообмін між Норвегією і Гренландією припинився після 1370 р. Остання письмова згадка датована 1408 р., а останній навігаційний сезон між Гренландією і Норвегією був близько 1420 р. [49, р. 3662]

На думку І. П. Магідовича, Естербюгден продовжував існувати і пізніше – багато десятиліть, а можливо, і два-три століття. У повідомленні, що відноситься до 20-30-х рр. XVI ст. про плавання ісландського єпископа Егмунда зазначалося наступне: “Він і його супутники вважали, що побачили Херюльфснес в Гренландії. Вже вечоріло, і вони пройшли так близько від берега, що побачили жителів, овець, ягнят і загороди для овець...” [34, с. 26]. Археологи XX ст., які працювали на розкопках Естербюгдена, заперечують, що Егмунд міг бачити Херюльфснес, але допускають, що це було якесь інше південне норманське селище. Звичайно, одного такого повідомлення недостатньо для категоричного твердження, що Естербюгден був заселений колоністами аж до 20-х рр XVI ст. Однак те, що вони ще жили там у другій половині XV ст., підтверджується археологічними знахідками 1921 р., коли датський археолог П. Нерлунд, проводячи розкопки на місці норманського Херюльфснесу – одного з найстаріших селищ гренландських колоністів, виявив кілька норманських могил, а в них останки людей, похованих в костюмах і головних уборах, модних в часи правління французького короля Людовіка XI (1461-1483 рр.).

Особливо характерні високі загострені “бургундські ковпаки”. На думку Нерлунда, “... такий ковпак неспростовно свідчить, що ще наприкінці XV ст. європейські кораблі відвідували Гренландію” [34, с. 27]. Найбільш вірогідно це були кораблі не зі скандинавських країн, де такі плавання карали смертю, а з інших країн Західної Європи – з тих, які висилали своїх мореплавців в Північну Атлантику в кінці XV ст. і в XVI ст.: з Англії, Західної Франції, з країни Басків (Північна Іспанія), з Португалії, можливо також з вільного міста Гамбурга. Отже, в останній чверті XV ст. південні гренландські колоністи, принаймні з одного селища, і притому з порівняно великого, не тільки існували, а й не звернулися ще до ескімоського способу життя. Вони

навіть настільки “процвітали”, що могли – якщо не всі, то, принаймні, більш забезпечені – одягатися за останньою французькою модою того часу [34, с. 27].

Не тільки мода 1470-1480 рр., яку могли наслідувати заможні гренландці, слугує доказом подальшого існування норманської колонії. Будівля, споруджена в той же час, також на думку Р. Хеннінга, є свідченням того, що Херьюльфснес не знаходився на той час в занепаді. Численні дерев’яні хрести на могилах підтверджують факт, що там зберігались християнські звичаї. На одному з надгробків зберігся напис, в якому зазначалося, що під ним знайшов свій останній прихисток уродженець Рейнської області [43, с. 426]. Зв’язок Східного поселення з Європою тривав впродовж всього XV ст. На думку відомого норвезького дослідника А. Брьоггера, знайдений під час розкопок в Херьюльфснесі “одяг розповідає про те, що європейська мода була поширена в Гренландії протягом всього XV ст. ... Ми знаходимо тут не хутрянний одяг бідного мисливського народу, а багатий європейський костюм, капелюхи і панчохи. Замість жалюгідного народу, яким уявляли собі раніше гренландців, ми зустрілись в Херьюльфснесі з підкреслено європейським “вищим класом”, який підтримував міцні і регулярні зв’язки з Європою... Можна припустити, що англійці протягом всього XV ст., при нагоді, здійснювали також плавання в Гренландію і в цих плаваннях користувались послугами норвезьких лоцманів, які знали маршрут” [43, с. 427].

Після смерті єпископа Альва 1376 р. жоден з єпископів Гренландії не виїжджав більше в свою єпархію. З “Описів стародавньої Гренландії” попередника Альва єпископа Івара Бордссона випливає, що він в середині XIV ст. зі своєї резиденції в Гардарі (Естербюгден) вирушив у Вестербюгден, сподіваючись “прогнати ескімосів”, але поселення вже виявилось абсолютно безлюдним і всюди бродили безпритульні коні та інша домашня худоба [18, с. 118]. У 1382 р. з Гренландії до Норвегії прибув корабель з “новиною”, що гренландський єпископ Альв помер ще ... 6 років тому. З іншого джерела відомо також, що в 1406 р. якийсь корабель з Норвегії вирушив до Ісландії і Гренландії, що в Гренландії екіпаж побував на пишному весіллі в Хвальсьоє, в Естербюгді, біля входу в Ейнарфьорд, де стояла порожня садиба єпископа, а повернувся корабель лише через 4 роки. Після 1410 р. жодних писемних свідчень про відправку кораблів в Гренландію з Норвегії немає [18, с. 119].

Свого часу були висунуті гіпотези, що останні гренландські поселенці просто виїхали з країни, можливо, повернутися в Ісландію,

де було багато вільних земель після епідемії чуми, або в західному напрямку на північноамериканський материк та Ньюфаундленд, чи навіть, що вони були захоплені португальцями і продані в рабство, щоб працювати на плантаціях цукрової тростини на Канарських островах. Можливо, свідченням цього є португальська карта 1502 р., названа на честь Альберто Кантіно із зображенням португальського прапора на місці Східного поселення в Гренландії. Єдиний письмовий звіт про кінець скандинавського поселення в Гренландії був записаний близько 1750 р. сином місіонера Ханса Егеде. Чаклун із Сіглуфьорда в Східному поселенні розповів йому, як скандинави були вивезені піратами в той час, як деякі з них відпливли на південь з декількома жінками, дітьми і приєдналися до місцевого племені інуїтів [56, р. 567].

Отож, упродовж X–XV ст. вікінгами в північно-західній Атлантиці було створено низку поселень, що підтверджуються численними і різноманітними джерелами (писемними, археологічними і картографічними). Між Гренландією і рештою скандинавського світу існували постійні торгівельно-економічні і церковно-релігійні зв'язки, в яких однаковою мірою були зацікавлені обидві сторони цього процесу. Саме за наявності сталих зв'язків з Скандинавією стало можливим саме існування гренландських поселень норманів, для яких були необхідні людські та матеріальні ресурси. Очевидно, що саме гренландські поселення мали постійний характер, будучи осередками господарського і церковно-релігійного життя ісландських і норвезьких колоністів. Поселення, що згадуються в текстах писемних джерел на південь від Гренландії, швидше за все виконували функцію пунктів по збору сировини для подальшого транспортування до Гренландії чи Скандинавії.

Загалом, як свідчать джерела, соціальна і церковна організація, господарсько-економічний розвиток цих поселень відбувався тим самим шляхом, що й в європейській частині скандинавського світу. Занепад колоній відбувався поступово і був зумовлений складним комплексом причин природно-кліматичного, соціально-економічного та політичного характеру. Цей процес тривав щонайменше до XV ст. Вцілому можна констатувати, що ці колонії відігравали помітну роль в господарському та економічному житті середньовічного скандинавського світу, будучи його органічною складовою.

**Примітка:* З “Книги про заселення землі” (Landnámabók) відомо, що норвежці, які переселилися в Ісландію, брали з собою ці стовпи як символ домашнього вогнища, біля берегів Ісландії викидали їх в море і висаджувалися в тому місці, де

стовп винесло до берега [5]. Згадка про те, що Торфінн взяв з собою стовп, свідчить про намір не тільки оглянути нові землі, але й оселитися в них [3, с. 84, прим. 31].

Джерела та література: 1. Бременский Адам. Деяния отцов гамбургской церкви // Адам Бременский, Гельмольд из Босау, Арнольд Любекский. Славянские хроники / Перевод с лат. И. В. Дьяконова, Л. В. Разумовской, редактор-составитель И. А. Настенко. – М.: “СПСЛ”, “Русская панорама”, 2011. – С. 7-150; 2. Гнилая кожа // Прядь об Эймунде Хрингссоне // Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2012. – С. 391-406; 3. Грипла // Древнескандинавские географические сочинения. Сост. Мельникова М. А. – М.: Наука, 1986. – С. 159-160; 4. Какие земли лежат в море // Древнескандинавские географические сочинения. Сост. Мельникова М. А. – М.: Наука, 1986. – С. 56-72; 5. Книга о занятии земли [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://norse.ulver.com/src/lmb/lru.html>); 6. О Торарине Дерзком // Исландские саги / Перевод с древнеисландского языка, общая редакция и комментарии А. В. Циммерлинга. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 209-211; 7. Об Аудуне с Западных фьордов // Исландские саги. Ирландский эпос. – М.: Изд-во худ. л-ры, 1973. – С. 81-86; 8. Описание земли I // Древнескандинавские географические сочинения. Сост. Мельникова М. А. – М.: Наука, 1986. – С. 72-79; 9. Прядь об Эймунде Хрингссоне // Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2012. – С. 290-320; 10. Сага о гренландцах // Исландские саги. Ирландский эпос. – М.: Изд-во худ. л-ры, 1973. – С. 87-104; 11. Сага о Греттире. – Новосибирск: Наука, 1976. – 174 с.; 12. Сага о людях с Пещаного Берега // Исландские саги. Т. 2 / Перевод с древнеисландского языка, общая редакция и комментарии А. В. Циммерлинга. – Т. 2. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 23-129; 13. Сага о названных братьях // Исландские саги / Перевод с древнеисландского языка, общая редакция и комментарии А. В. Циммерлинга. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 118-201; 14. Сага об Олаве Святом // Снорри Стурлусон. Круг земной. – М.: Наука, 1980. – С. 167-378; 15. Сага об Олаве сыне Трюггви // Снорри Стурлусон. Круг земной. – М.: Наука, 1980. – С. 97-167; 16. Сага об Эйрике Рыжем // Исландские саги. Ирландский эпос. – М.: Изд-во худ. л-ры, 1973. – С. 105-127; 17. Андерсон П. Переходы от античности к феодализму. – М.: Издательский дом “Территория будущего”, 2007. – 288 с.; 18. Анохин Г. И. Судьба гренландских норманнов // Советская этнография. – 1967. – № 3. – С. 113-123; 19. Арбман Х. Викинги. – СПб.: Евразия, 2006. – 269 с.; 20. Верн Ж. История великих путешествий. Открытие земли. В 3-х кн. – Кн. I. – М.: Престиж Бук, 2007. – 576 с.; 21. Возгрин В. Е. Гренландия и гренландцы. – М.: Мысль 1984. – 160 с.; 22. Возгрин В. Е. Гренландские норманны // Вопросы истории. – 1987. – № 2. – С. 184-188; 23. Глазырина Г. В. О двойном счислении времени в “Саге о гренландцах” // Восточная Европа в древности и средневековье. Время источника и время в источнике. XVI чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 14-16 февраля 2004 года. – М., 2004. – С. 41-45; 24. Гуляев В. И. Доколумбовы плаванья в Америку: мифы и реальность. – М.: Международные отношения, 1991. – 190 с.; 25. Гумилев Л. Н. Викинги не солгали // Природа. – 1977. – № 5. – С. 95-99; 26. Гуревич А. Я. Походы викингов // Гуревич А. Я. Избранные труды. Древние германцы. Викинги. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – С. 81-186; 27. Даймонд Д. Коллапс. Почему одни общества выживают, а другие умирают. – М.: АСТ, 2008. – 762 с.; 28. Гвин Дж. Викинги.

Потомки Одина и Тора. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 445 с.; **29.** Ингстад Х. По следам Лейфа Счастливого. – Л.: Гидрометеоздат, 1969. – 246 с.; **30.** Керам К. В. Первый американец. Загадка индейцев доколумбовой эпохи. – М.: Прогресс, 1979. – 336 с.; **31.** Коган М. А. Йельская карта, ее защитники и критики // Средние века. – М.: Наука, 1973. – Вып. 37. – С. 196-203; **32.** Коган М. А. Йельская карта. За и против // Четвертая Всесоюзная конференция по изучению Скандинавских стран и Финляндии. Тезисы докладов. – Петрозаводск, 1968. – С. 132-136; **33.** Коган М. А. О так называемой карте Винланда // Известия Всесоюзного Географического Общества. – 1966. – Т. 98. – Вып. 6. – С. 469-476; **34.** Магидович И. П. История открытия и исследования Северной Америки. – М.: Государственное издательство географической литературы, 1962. – 475 с.; **35.** Магидович И. П., Магидович В. И. Очерки по истории географических открытий. В 5-ти т. – Т. I. Географические открытия народов древнего мира и средневековья (до плаваний Колумба). – М.: Просвещение, 1982. – 288 с.; **36.** Мюссе Л. Варварские нашествия на Европу: волна вторая. – СПб.: Евразия, 2006. – 348 с.; **37.** Реклю Э. Земля и люди. Всеобщая география. – Т. XV. – СПб.: Изд-во “Обществен. польза”, 1900. – 616 с.; **38.** Рыбаков В. В. Адам Бременский о времени крещения Гренландии // Восточная Европа в древности и средневековье. Время источника и время в источнике. XVI чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 14-16 февраля 2004 года. – М., 2004. – С. 175-180; **39.** Рыбаков В. В. Хроника Адама Бременского и первые христианские миссионеры в Скандинавии. – М.: Языки славянских культур, 2008. – 336 с.; **40.** Симпсон Ж. Викинги. Быт, религия, культура. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – 239 с.; **41.** Фейнберг Л. А. Очерки этнической истории Зарубежного севера. – М.: Наука, 1971. – 278 с.; **42.** Хеннинг Р. Неведомые земли. В 4-х т. – Т. II. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1961 – 516 с.; **43.** Хеннинг Р. Неведомые земли. – Т. III. – М.: Из-во иностр. л-ры, 1962. – 469 с.; **44.** Шартран Р., Дюрам К., Харрисон М., Хит И. Викинги: мореплаватели, пираты и воины. – М.: Эксмо, 2008. – 192 с.; **45.** Эрдели И. Венгерская карта Винланда // Природа. – 1977. – № 5. – С. 90-95; **46.** Arneborg J. The Norse settlements in Greenland // The Viking world / Ed. by St. Brink, N. Price. – London – New-York: Routledge, 2008. – P. 588-597; **47.** Cavaleri C. The Vínland Sagas as Propaganda for the Christian Church: Freydís and Gudríd as Paradigms for Eve and the Virgin Mary. Master Thesis in Nordic Viking and Medieval Studies Department of Linguistics and Scandinavian Studies Faculty of Humanities. University of Oslo, May 2008. – 75 p.; **48.** Donahue D. J., Olin J. S., Harbottle G. Determination of the Radiocarbon Age of Parchment of the Vinland Map // Radiocarbon. – 2002. – Vol. 44. – Nr 1. – P. 45-52; **49.** Dugmore A.J, McGovern T. H., Vésteinsson O., Arneborg J., Streeter R., Keller C. Cultural adaptation, compounding vulnerabilities and conjunctures in Norse Greenland // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. – 2012. – Vol. 109. – № 10. – P. 3658-3663; **50.** Fernald M. L. The Natural History of Ancient Vinland and its geographical significance // Bulletin of the American Geographical Society. – 1915. – Vol. 47. – № 9. – P. 686-687; **51.** Haugen E. The sources of the Vinland map // ARCTIC: Journal of the Arctic Institute of North America. – 1966. – Vol. 19. – Issue 4. – P. 285-295; **52.** McCrone W. Winland map // Microscope. – 1999. – Vol. 47:2. – P. 71-74; **53.** Nydal R. A critical review of radiocarbon dating of a Norse settlement at L’anse aux Meadows, Newfoundland Canada // Radiocarbon. – 1989. – Vol. 31, No. 3. – P. 976-985; **54.** Ogilvie A. E. J., Barlow L. K., Jennings A. E. North Atlantic climate c. AD 1000: Millennial reflections on the Viking discoveries of Iceland, Greenland and North America // Weather. – February 2000. – Vol. 55. – P. 34-46; **55.** Porlaksson H. The Vinland Sagas in a Contemporary Light // Approaches to Vínland: a

conference on the written and archaeological sources for the Norse settlements in the North-Atlantic region and exploration of America: the Nordic House, Reykjavik 9-11 August 1999. – Reykjavik: Sigurður Nordal Institute, 2001. – P. 63-77; **56.** Sigurðsson G. The North Atlantic expansion // *The viking world* / Ed. by St. Brink, N. Price. – London – New-York: Routledge, 2008. – P. 562-570; **57.** Umbrich A. Early Religious Practice in Norse Greenland: From the Period of Settlement to the 12th Century. Master's Thesis, University of Iceland. – Reykjavik, 2012. – 58 p.; **58.** Vebæk C. L. An Eleventh-Century Farmhouse in the Norse Colonies in Greenland // *The Fourth Viking Congress* / Ed. by A. Small. – London: Oliver and Boyd, 1965. – P. 112-118; **59.** Wallace B. The Norse in Newfoundland: L'Anse aux Meadows and Vinland // *Newfoundland Studies*. – 2003. – P. 5-43; **60.** Wallace B. The discovery of Vinland // *The viking world* / Ed. by St. Brink, N. Price. – London – New-York: Routledge, 2008. – P. 604-612.

УДК [94:27-876.2](449.1/43.)|”10/11”

Андрій ПОГРЕБЕННИК

АНТИПОДАТКОВІ ПОВСТАННЯ У ФРАНЦІЇ В II ПОЛ. XIV СТ.

У статті автор досліджує найбільші виступи міського населення Французького королівства в другій половині XIV ст., спричинені свавіллям феодалних чиновників і духовенства. Антиподаткові повстання у Франції призвели до суттєвих ідеологічних змін у соціумі та державі загалом. Автор також аналізує глибокі суспільно-політичні та економічні потрясіння в королівстві окресленого періоду.

Ключові слова: *третій стан, сеньйори, Гарель, тюшени, майотени.*

Андрей ПОГРЕБЕННИК

АНТИНАЛОГОВЫЕ ВОССТАНИЯ ВО ФРАНЦИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛ. XIV В.

В статье автор исследует наиболее значимые выступления городского населения Французского королевства во второй половине XIV века, вызванные произволом феодалных чиновников и духовенства. Антиналоговые восстания во Франции привели к существенным идеологическим изменениям в социуме и государстве в целом. Автор также анализирует глубокий социально-политический и экономический кризис в королевстве указанного периода.

Ключевые слова: *третье сословие, сеньоры, Гарель, тюшены, майотены.*

Andriy POHREBENNYK

FRENCH ANTI TAX REVOLTS IN THE SECOND HALF OF XIV-TH CENTURY

The article explores the greatest performances of the French kingdom urban population in the second half of the fourteenth century which had been caused by feudal tyranny of officials and clergy. Anti tax uprising in France resulted in significant ideological changes in society and the state in general. The author